

1. Коран. Перевод смыслов и комментарии Имам Валерии Пороховой. – 8-е изд. – М., 2006. 2. Бехруз Х. Эволюция исламского права: теоретико-компаративистское дослідження: Дис. ... д.ю.н. – Одеса, 2006. – С. 233–236. 3. Сахих аль-Бухари. Пер. с араб. В.М. Нирша. – М.: Умма, 2005. 4. Аль-Мутаракфури, Сафи ар-Рахман. Жизнь Пророка, да благословит его Аллах и да приветствует / Пер. с арабского А. Нирша. – М.: Умма, 2008. – С. 281. 5. Сахих аль-Бухари. Пер. с араб. В.М. Нирша. – С. 490. 6. Там само. – С. 500. 7. Аль-Мутаракфури, Сафи ар-Рахман. Цит. праця. – С. 277. 8. Саади, Абд ар-Рахман ибн Насир. Толкование Священного Корана. В 2-х т. Т. 1 / Пер. с араб. Э.Р. Кулиева. – М.: Умма, 2006. – С. 716–717.

О. О. ГРИН

ПЕРШИЙ З'ЇЗД НАРОДНИХ КОМІТЕТІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРАЮ

Рассматривается проблема определения государственно-правового статуса Закарпатской Украины на основании решений Первого съезда Народных Комитетов (26 ноября 1944 г.). Автор делает вывод о том, что, действуя как высший законодательный орган, съезд четко не определил государственно-правового статуса Закарпатской Украины, что способствовало превращению этой формы административно-политического образования с выраженными элементами государственности в обычную область в составе УССР.

The problem of determination of the Transcarpathian Ukraine status as a legal state on the decisions of the First Congress of the People's Committees (22 November 1944) is under consideration in this article. The author makes the conclusion that the Congress, being the highest law-making body, hadn't determined the legal status of the Transcarpathian Ukraine that caused the transformation of the administrative political entity with vivid features of the state into an ordinary region within the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

В історії Закарпатської України Перший з'їзд Народних Комітетів займає особливе місце. Ініціаторами скликання цього з'їзду виступили учасники партійної конференції КПЗУ, які 19 листопада 1944 р. утворили організаційний комітет, що призначив скликання Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпаття на 26 листопада. Однак ще 8 листопада Ужгородський міський Народний Комітет звернувся з листом до Мукачівського міського Народного Комітету з пропозицією створити організаційну комісію із скликання з'їзду¹.

26 листопада 1944 р. у міському кінотеатрі Мукачеве відбувся історичний Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпаття, де були присутні 663 делегати і 126 гостей, в тому числі 178 робітників, 258 селян, 172 представники інтелігенції і 75 торговців і ремісників².

Підготовка з'їзду відбувалося в обстановці, коли Закарпаття було ще зоною воєнних дій. У радянських військових було сильне політуправління фронту, яке безпосередньо взялося допомагати комуністам краю успішно організувати і провести з'їзд. Саме з допомогою військових вчасно було доставлено делегатів,

© ГРИН Олександр Олексійович – старший викладач Закарпатського державного університету

підготовлено необхідні документи, матеріально підтримано з'їзд. Практично усі делегати мали посвідчення того чи іншого народного комітету. Національний склад учасників з'їзду дослідники характеризують по-різному. Одні називають цифри: 541 особа – українці. 107 осіб – росіяни³. Інші виділяють ще 12 угорців, 2 німців, 3 словаків, кількох євреїв, одного цигана, а також 15 жінок⁴.

У цілому делегати представляли національну та соціально-класову структуру населення краю. Ця думка спирається на ґрунтовний аналіз складу делегатів і гостей з'їзду, зроблений професором М.Трояном. Так, у роботі з'їзду брали участь: делегати Хустського з'їзду 21 січня 1919 р., де вперше було схвалено рішення про приєднання до України; «учасники пролетарської революції» в Угорщині й на Закарпатті в 1919 р., учасники громадянської війни в Росії у 1918-1920 рр., робітники і селяни, учасники Великої Вітчизняної війни, учасники підпільної і партизанської боротьби на Закарпатті, представники інтелігенції, вчителі, молодь, жінки⁵. Серед запрошених – керівники партизанських з'єднань, представники командування 18-ї армії, офіцери НКВС, представники різних верств населення. Присутність на форумі такого значного «лоббі» не могла не вплинути на формування порядку денного з'їзду, напрямку дискусії, волевиявлення та поведінку значної кількості делегатів.

Не зважаючи на те, що це був один з найбільших форумів в історії Закарпаття, його не можна назвати всенародним з декількох причин: а) не все населення брало участь у виборах делегатів, схваленні наказів голосувати за возз'єднання з СРСР⁶; б) недотримання чіткого модусу представництва; в) відсутність єдиного централізованого органу, який би через свої філії на місцях слідкував за дотриманням процедури висунення, обрання та реєстрації кандидатів у делегати на з'їзд; г) відсутність нормативно-правової бази з цих питань.

Досвід виборчих кампаній недавнього минулого показав, що і в умовах існування демократичних інститутів, розробки законів, які регулюють порядок реалізації громадянами виборчого права, були значні порушення під час процедури виборів. Тож уявімо, наскільки важко було реалізувати це право в умовах післявоєнної народної демократії.

Як зазначають дослідники, «під час виборів делегатів на з'їзд були випадки, коли делегатів призначали самі керівники народних комітетів, комуністичних організацій сіл, великих підприємств, установ, навчальних закладів»⁷. Окремі делегати самі собі виписували мандати. Багато населених пунктів не було представлено на з'їзді.

Враховуючи значний громадський інтерес до рішень Першого з'їзду Народних Комітетів, пов'язаний з процесом демократизації суспільства, великою кількістю емоцій, привнесених у науковий процес, вважаємо за потрібне детально зупинитися і проаналізувати на основі новітніх публікацій та відомих документів рішення з'їзду про утворення Закарпатської України, її державно-правовий статус та діяльність обраних ним органів.

Наукове дослідження цієї проблеми ускладнюється відсутністю документальних джерел (оригіналу протоколів поки що не виявлено), складною процедурою доступу до фонду матеріалів з'їзду, розміщеному в м. Берегові. Тому деякі висновки і міркування будуватимуться на основі матеріалів періодичної преси того часу із обласного Державного архіву Ужгорода. Не викликає сумніву, що з'їзд як найвищий законодавчий орган влади сприяв активізації державного будівництва в краї, створенню правової системи.

Визначальним документом, одноставно прийнятим Першим з'їздом Народних Комітетів, був Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, який було надруковано в газеті «Закарпатська правда» 28 листопада 1944 р. (цитуюмо мовою оригіналу).

«Перший з'їзд Народних Комітетів всієї Закарпатської України постановляє:

1. Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю Великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючи по волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною»⁸.

Для постійної роботи між з'їздами Перший з'їзд Народних Комітетів обрав законодавчо-виконавчу владу Закарпатської України в особі Народної Ради. Газета «Закарпатська правда» поряд з Маніфестом з'їзду оприлюднила персональний склад Президії та членів Народної Ради: «Головою Народної Ради Закарпатської України обрано Івана Туряницю. Першим заступником Голови Народної Ради обрано Петра Сову, юриста. Другим заступником Голови Народної Ради обрано Петра Лінтура, професора ... З'їзд одногослосно обирає Народну Раду у складі 17 чоловік»⁹.

Аналіз складу членів Народної Ради дає підстави вважати її народно-демократичною, оскільки сюди увійшли представники різних національних, соціальних та конфесійних груп.

З'їзд делегував Народній Раді повноваження керувати народно-господарським і політичним життям на території Закарпатської України, поступово здійснюючи волю народу щодо забезпечення процесу фактичного возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Професор М.М. Болдичар вважає, що «з виходом автономного Закарпаття зі складу Чехословаччини і до юридично-фактичного вирішення питання про возз'єднання. – закономірно виникло питання про статус цієї території»¹⁰. «На жаль, – констатує науковець, – конкретного, чіткого рішення про такий статус (з формальної точки зору) на з'їзді прийнято не було»¹¹.

Спробуємо висловити свої думки з приводу цього дискусійного питання. Аналіз історичних документів з'їзду, а також думки окремих його учасників засвідчують, що ніхто, хоча б формально, не збирався на з'їзді відкрито ставити це питання. Це було зумовлено певними конкретними обставинами. По-перше, керівництво КПЗУ та НРЗУ як на момент з'їзду, так і після його закінчення не могло зрозуміти статусу Закарпаття. Як зазначив І. Туряниця наступного дня після з'їзду, «маси стихійно виступили за возз'єднання з Радянською Україною. Ми зрозуміли становище і стали на чолі народу... Тепер стоїть питання про те, як довго потриває таке положення, що не належить ні до Чехословаччини, ні до Радянського Союзу»¹². По-друге, зацікавленими силами з боку СРСР ще в ході вступу радянських військ на територію Закарпаття були створені такі політичні й ідеологічні умови, розгорнута така пропагандистська діяльність, які виключали альтернативні шляхи розвитку політичної ситуації в краї. Це підтверджує Маніфест

про возз'єднання, де питання ставилося так: «Або возз'єднання з Радянською Україною і національне відродження, або гніт, безправ'я, поступове вимирання народу Закарпатської України»¹³. По-третє, дослідники стверджують, що деяким делегатам з'їзду «почали загрозувати тюрмою» у випадку їх виступу з ідеєю проведення всенародного плебісциту після війни, так як ця частина делегатів оспорила легітимність з'їзду¹⁴. Не могла бути виголошеною на з'їзді й інша думка, яка висловлювалася представниками громадськості: «Зберегти Закарпаття як самостійно сформовану державність, встановивши широкі й найтісніші зв'язки з Україною, Чехословаччиною, Угорщиною, Румунією та іншими країнами»¹⁵.

Деякі слова про «демократичність» процесу возз'єднання.

1. В наступні дні після з'їзду комуністи краю через свої осередки розгорнули широке роз'яснення його рішень. З метою пропаганди Маніфесту розпорядженням Народної Ради № 3 всі урядові приміщення зобов'язані були повісити текст Маніфесту на видних місцях.

2. Джерела свідчать, що під його текстом поставила свої підписи більшість дорослого населення краю. Щоправда, оригіналу Маніфесту з підписами, хрестиками та відтисками пальців громадян, які його підписували, досі не виявлено.

3. Відомі випадки розпуску Окружного Народного Комітету (В.Березний), а також виведення зі складу членів комітетів та арештів службовців у зв'язку з відмовою підписати текст Маніфесту¹⁶.

Усе це не ставить під сумнів значення цього доленосного документа, який був своєрідним конституційним актом, відображав віковічні мрії населення краю. Йдеться про форми і методи досягнення мети, яку ставили перед собою «... маленький, але волелюбний закарпатоукраїнський народ» і один із самих могутніх тоталітарних режимів ХХ століття, інтереси яких на цьому етапі історії трагічно співпали. Бачення населенням краю свого місця у післявоєнному світі чітко зафіксовано у зверненні Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України до Президії Верховної Ради УРСР та Ради Народних Комісарів УРСР: «Ми хочемо і будемо жити в дружбі з чеським і словацьким народами, але ми зіллємось в одне зі всім українським народом, зі своєю матір'ю – Радянською Україною»¹⁷.

Виступити проти Маніфесту, який населення підписувало відкрито, означало виступити проти визволення, проти «надії на вільне життя в єдиній українській сім'ї, проти віри у розквіт краю у складі великого Радянського Союзу». Ейфорія визволення була настільки високою, що противники возз'єднання змушені були змиритися з реальністю і утриматися від заяв.

Тепер щодо терміна «Закарпатська Україна». На нашу думку, термін «Закарпатська Україна» як назва території відображала фактичну невизначеність юридичного статусу краю. Цей термін відстоювався КПЗУ, що відповідало поглядам комуністів Закарпаття на національне питання. Стара назва краю – «Підкарпатська Русь» – вочевидь «різала» вухо і пов'язувалася з минулим «буржуазним» ладом, який «душив» народ, викликала неприйняття. Старий термін потрібно було, виходячи з ейфорії перейменувати, замінити іншим. При цьому, з одного боку, необхідно було зберегти особливість краю, не виділяючи представників національних меншин, які не сприймалися ортодоксальним режимом, з іншого боку необхідно було в назві вказати шлях вперед. Таким чином, утворювався нейтральний і водночас чітко національно спрямований термін «Закарпатська Україна». Він відповідав настроям тих, хто дивився на Закарпаття з Києва чи Москви.

Аналіз вказаного терміна проведено в розрізі продекларованих принципів радянської офіційної національної політики, яка в умовах розгортання руху за возз'єднання з Україною мала досить привабливий для багатонаціонального населення краю характер. Воно, як зазначають дослідники, «сприйняло цей прискорений та інспірований зверху процес досить спокійно і здавалося, що назавжди розв'язане і національне питання: русини як національна і етнічна група стали українцями»¹⁸.

З'їзд Народних Комітетів Закарпатської України, виконуючи волю трудящих, висловлену на мітингах, зборах, зібраннях у різних куточках краю, враховуючи малоземелля більшої частини населення, прийняв постанову «Про наділ селян, робітників і службовців Закарпатської України землею і лісом». У ній вказувалося: «З метою ліквідації земельного голоду і надання допомоги сільському і міському населенню землею та лісом, Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України постановляє:

1. Конфіскувати всі землі і помістя, що належали мадярським і німецьким поміщикам і ворогам народу, які втікли разом з німецько-мадярськими загарбниками.

2. Народній Раді Закарпатської України виробити практичні заходи і передати безплатно через місцеві Народні Комітети конфісковані землі в особисту власність безземельних і малоземельних селян. Наділити також земельними ділянками під власні городи робітників і службовців міст, встановивши розміри цих ділянок.

3. Народній Раді Закарпатської України виділити безплатно в розпорядження міських і сільських Народних Комітетів лісні ділянки для задоволення дровами повсякденних потреб населення і надання йому допомоги будівельними матеріалами»¹⁹.

Перший з'їзд Народних Комітетів ухвалив також постанови про продовження повноважень делегатів з'їзду на весь період між першим і другим з'їздом та проголосив день 26 листопада всенародним святом Закарпатської України²⁰.

Наступного дня після з'їзду Народна Рада як представницький законодавчий орган сформувала вищий центральний виконавчо-розпорядчий орган державної влади Закарпатської України – уряд Закарпатської України в складі Президії та уповноважених Народної Ради, які очолювали окремі відділи: І.Ваш – внутрішніх справ і державної безпеки, П.Сова – комунального господарства, Г.Івашко – фінансових справ, М.Молдавчук – землеробства, М.Цуперяк – лісового господарства, С.Вайс – промисловості, торгівлі, заготівель і постачання, І.Керечанин – охорони народного здоров'я, Ф.Чекан – соціальної опіки²¹. Уповноважені Народної Ради здійснювали керівництво й іншими галузями народного господарства, які поступово створювалися. Виконуючи рішення з'їзду, Народна Рада прийняла низку важливих рішень, які регламентували подальше соціально-економічне та політичне життя в краї.

5 грудня 1944 р. НРЗУ, прийнявши Декрет про припинення зв'язків з уповноваженим урядом Чехословацької Республіки, стала єдиною центральною владою на всій території Закарпатської України. В цей же день було прийнято рішення про перехід прав власності на державне майно від Чехословацької Республіки та Угорського королівства до Закарпатської України. 12 січня 1945 р. НРЗУ видала Декрет про гімн та державний прапор Закарпатської України: НРЗУ приймає гімн Радянського Союзу як гімн Закарпатської України, а державним прапором Закар-

патської України «є прапор, який складається з червоного полотнища з зображенням на верхньому його куті, при деревці, золотого серпа і молота та над ним червоної зі золотистою крайкою, п'ятикінцевої зірки, з проведенням золотистою барвою надписом: «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною»²².

Місцевими органами державної влади в Закарпатській Україні відповідно до адміністративно-територіального поділу були окружні, міські та сільські Народні Комітети.

Таким чином, вся повнота влади в Закарпатській Україні належала народу і здійснювалась через вільно обрані ним представницькі органи - Народні Комітети на місцях і Народну Раду в центрі.

Найслабшою ланкою в роботі Першого з'їзду Народних Комітетів була нечіткість у вирішенні деяких питань державно-правового характеру. Так, назвавши цей форум Першим з'їздом, його делегати не визначили термін проведення та порядок денний другого з'їзду хоча про можливість його проведення та про формування делегатського корпусу йшлося.

Штучне прискорення процесу радянізації Закарпаття «виключило» потребу проведення другого з'їзду, адже Народна Рада Закарпатської України, не без допомоги Києва і Москви, дуже швидко вирішила основний наказ делегатів Першого з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Діючи як найвищий законодавчий орган Закарпатської України, Перший з'їзд чітко не визначив її державно-правового статусу, що сприяло перетворенню цієї цікавої форми адміністративно-політичного утворення з яскравими елементами державності на звичайну область у складі УРСР.

У цілому рішення Першого з'їзду Народних Комітетів про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною було на той час дійсним волевиявленням більшості населення краю (хоча й не всього), і не варто піддавати його сумніву.

Можливо, частина населення краю думала про своє майбутнє в складі Угорщини, Румунії та Чехословаччини. Проте альтернативи приєднанню Закарпатської України до Радянської України через певні об'єктивні й суб'єктивні внутрішні та зовнішні обставини в тих конкретно-історичних умовах не було.

1. Шляхом жовтня. Зб. документів. – Ужгород, 1965. – Т. VI. – С. 73. 2. *Худаніч В.* Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України // Закарпатська Україна. Осінь 1944 р. – Ужгород, 1995. – С. 35. 3. *Макара М.П.* Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – С. 30. 4. Там само. 5. *Троян М.В.* Того дня зійшло сонце возз'єднання. – Ужгород, 1979. – С. 48–51. 6. *Макара М.П.* Цит. праця. – С. 30–31. 7. Там само. – С. 31. 8. Закарпатська правда. – 1944. – 28 листопада. 9. Там само. 10. *Болдижар М.М.* Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С. 151. 11. Там само. 12. *Макара М.П.* Цит. праця. – С. 101. 13. Шляхом жовтня. Зб. документів. – Ужгород, 1965. – Т. VI. – С. 79. 14. *Маркус В.* Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945. – К., 1993. – С. 46. 15. *Макара М.П.* Цит. праця. – С. 33. 16. Там само. – С. 34. 17. Шляхом жовтня. Зб. документів. – Ужгород, 1965. – Т. VI. – С. 83. 18. *Макара М.П.* Цит. праця. – С. 92. 19. Закарпатська правда. – 1944. – 2 грудня. 20. *Кульчицький В.С., Настюк М.І., Ткач А.П., Ганчин В.Ю., Гураль П.Ф.* Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціаль-

но-політичні і правові основи). – Львів, 1985. – С. 104. 21. Там само. – С. 109. 22. Болдижар М.М. Цит. праця. – С.152.

М. М. ВЕПЕС

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК В УКРАЇНІ ТА ЗАКОНУ ПРО ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ

Автор обосновывает положение о том, что деятельность профсоюзов в Украине в конце XIX – начале XX ст. основывалась на принципах самостоятельности, независимости, демократичности. Эти принципы легли в основу Закона Украины «О профессиональных союзах, их правах и гарантиях деятельности». Автор аргументирует, что опыт деятельности первых профсоюзов актуален и может быть использован в деятельности профессиональных союзов в независимой Украине.

For the first time we offer proves this statement that Trade Unions in Ukraine at the end of the 1900th and the beginning of the twentieth century has begun their activities on the principles of independence and democracy. These principles were put down in the foundations of the Law of Ukraine «On Trade Unions, their Rights and Guarantees Activities.» The author argues that the experience of the first Trade Union activities is actual today and can be used in the Independent Ukraine.

У сучасних умовах, коли визначаються шляхи подальшого розвитку України на демократичних засадах, очевидним є інтерес до переосмислення деяких історичних фактів щодо виникнення перших професійних спілок в Україні. Оскільки радянська політична система перетворила професійні спілки на органи, які виконували цілі й завдання, поставлені перед ними правлячою партією, то фактично вони стали додатком державного апарату. Тому сучасні професійні спілки потребують перебудови відповідно до нових демократичних стандартів.

Скасування кріпосного права в Російській імперії дало поштовх капіталізації виробництва та формуванню нових суспільних верств. Період первісного нагромадження капіталу супроводжувався промисловим переворотом та появою великих підприємств. Водночас законодавство про працю відставало від вимог часу, а механізми впливу на його порушників були малоефективними. Відтак, інтереси найманих працівників опинилися на периферії державної економічної політики. У цей час робітничі верстви в Україні почали формулювати свої соціально-економічні потреби та вимагали їх задоволення. Функцію захисту соціально-економічних інтересів найманого працівника взяли на себе професійні спілки.

Економічний розвиток України в цей період набув рис промислового піднесення. Почала формуватися велика індустрія й видобувна промисловість, що зумовило будівництво нових залізниць, де робітники працюють на постійній основі. Уже на початку 1890-х років постійні робітники на залізниці становили 64% загальної кількості працюючих¹.

Концентрація виробництва супроводжувалася концентрацією робочої сили. Уже наприкінці XIX ст. 50% працівників цукрової галузі були зайняті на великих

© ВЕПЕС Микола Миколайович – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка